

УДК 159.922.(043.3):378.141

Ю.О. Бистрова

ГОТОВНІСТЬ ДО ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ ЯК КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІЙНО-ТРУДОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

В статті висвітлено результати дослідження мотиваційної та психологічної готовності розумово відсталих підлітків до вибору професії та самостійної трудової діяльності

Ключові слова: діагностика, розумово відсталі школярі, готовність до вибору професії, трудова діяльність.

В статье изложены результаты исследования мотивационной и психологической готовности умственно отсталых подростков к выбору профессии и самостоятельной трудовой деятельности.

Ключевые слова: диагностика, умственно отсталые школьники, готовность к выбору профессии, трудовая деятельность.

Проблема професійно-трудової соціалізації школярів з вадами психофізичного розвитку набула особливої гостроти, оскільки в сучасних соціально-економічних умовах відсутність у випускника спеціального загальноосвітнього закладу або навчально-реабілітаційного центру професійної підготовки або неадекватність її рівня потребам ринку праці зменшує його шанси на працевлаштування і, як наслідок, на активне соціальне життя, формування його соціального досвіду, становлення і розвиток як цілісної особистості – успішну соціалізацію (Г. Афузова, В. Бондар, О. Граборов, Г. Дульнев, А. Корнієнко, В. Синьов, К. Турчинська, О. Хохліна, А. Шевцов та ін.) [2; 3; 4; 6].

У психологічній літературі проблема професійного становлення особистості, її професійно-трудової соціалізації розглядалася Ф.Парсонсом (1908). На його думку, кожній професії відповідає окремий набір психологічних та фізичних якостей, проте успішність професійної діяльності та задоволення професією залежить від ступеня відповідності індивідуальних якостей та вимог професії [1]. Ця відповідність є готовністю до професійної діяльності.

Мета даного дослідження – аналіз, узагальнення та визначення взаємозв'язку між поняттями “професійно-трудова соціалізація”, “професійне становлення” та “готовність до професійної діяльності”, а також діагностика готовності розумово відсталих підлітків до вибору професії та професійної діяльності, визначення основних проблем та шляхів їх корекції.

Проблемами професійної підготовки, профорієнтації й професійного становлення та самовизначення людей у нормі та з порушеннями інтелекту займалися В. Бондар, О.Вітковська, Ю. Гільбух, О. Голомшток, Г. Дульнєв, В. Загвязинский, В. Золотоверх, Є. Климов, В. Липа, С.Миронова, М. Пряжніков, С. Рубінштейн, М. Степаненков, Л. Столяренко, В. Товстоган та інші [3; 4; 5; 6]. Накопичений за останні роки науковий і практичний матеріал потребує аналізу, узагальнення та систематизації для утворення психолого-педагогічної концепції забезпечення професійно-трудової соціалізації осіб з порушеннями інтелектуального розвитку [3, с. 158–162].

У психології поняття “професійно-трудова соціалізація” пов'язане з терміном “становлення професійної особистості” (А. Деркач, Є. Клімов, Е. Зеєр, Т. Кудрявцев, А. Маркова, К.Рейда, В. Товстоган, А. Шевцов та ін.). Це процес проходження особистістю певних етапів, пов'язаних з віковими етапами розвитку: оптації, професійної підготовки, профадаптації, первинної та вторинної професіоналізації, професійної майстерності. На кожному етапі формуються нові особистісні та професійні якості для забезпечення виконання трудових функцій та підготовки для нової стадії професійного розвитку [3; 5; 6].

На думку Е. Зеєра, особистість, обираючи професію, удосконалюється та змінюється: збагачується спрямованість, формується досвід та компетентність, набувається розвиток професійно важливих якостей [5, с. 45].

Вчені (А. Маркова, Л. Мітіна, М. Полянський та ін.) відзначають, що психологічним механізмом становлення професійної особистості є розв'язання протиріч, що виникають у процесі оволодіння професійною діяльністю між внутрішніми можливостями та зовнішніми вимогами [5, с. 76]. Таким чином, про готовність розумово відсталого підлітка до професійної діяльності можливо говорити тільки у тому випадку, коли розв'язане це протиріччя. Самостійно він це зробити не в змозі. Розв'язання протиріччя, на думку психологів, – це знаходження шляхів рішення проблемної ситуації з множини можливих, що обуславлюють можливість особистісного та професійного розвитку. Необхідне психолого-педагогічне забезпечення та супровід професійного становлення розумово відсталого особистості,

завдяки яким можливе зовнішнє втручання в ситуацію вибору шляхів рішення проблеми.

Психолого-педагогічний супровід професійно-трудової соціалізації розумово відсталого підлітка – це складний системний особистісне орієнтований процес, що включає сукупність формуючих, розвиваючих, корекційних та реабілітаційних заходів психолого-педагогічного впливу на становлення особистості учня, на формування його професійно важливих якостей, професійної компетентності, професіоналізму. Психолого-педагогічне забезпечення – є результат цілеспрямованої діяльності психологів, педагогів, дефектологів, соціальних працівників та батьків учнів для створення психологічних умов ефективного оволодіння професією, моделювання професійно-особистісного становлення, активізації особистісних ресурсів учня.

Для професійного становлення особистості необхідні певні умови – це спадковість, завдатки, загальні та спеціальні (професійні) здібності, умови виховання, та якість навчання, формування досвіду. Для розумово відсталі особистості ще важливими є наступні критерії: рівень та потенційні можливості розвитку професійних здібностей, загальний спектр ціннісних орієнтацій особистості, мотиви праці, психофізіологічний стан людини, що надає можливість до виконання учбової або трудової діяльності, вміння вирішувати складні життєві та професійні ситуації. Професійному становленню особистості передують готовність до вибору професії:

- здатність до пізнання індивідуальних особливостей, аналізу професій і прийняття рішення на основі зіставлення цих двох видів знань, тобто здатність до свідомого вибору професії;
- стійкий стан особистості учня, в основі якого полягає динамічне поєднання певних властивостей, що включає спрямованість інтересів і схильностей, його практичний досвід і знання власних особливостей у зв'язку з вибором професії.

Готовність до вибору професії формується за допомогою спеціальних форм і методів профорієнтаційної роботи. Для дослідження рівня психологічної готовності до вибору професії у розумово відсталих підлітків ми використовували наступні психодіагностичні методики: “Опитувальник для виявлення готовності школярів до вибору професії” Успенського В.Б.; “Диференційно-діагностичний опитувальник” (ДДО), призначений для виявлення найбільш привабливих професій відповідно до класифікації типів професій Климова О.Є.: “людина – природа”, “людина – техніка”, “людина – людина”, “людина – знакова система”, “людина – художній образ”; методика “Хто я?”, яка визначає рівень самопрезентації досліджуваного, його ставлення до себе як до особистості; методика

“Матриця вибору професії” для визначення особистісних особливостей та відповідного ставлення до різних професій.

Також у процесі дослідження підлітків використовувались “Попередня анкета знань для виявлення професійних інтересів учнів з вадами інтелекту”. Анкета складається з п’яти питань, які вчитель задає учням у індивідуальній розмові та констатує їх відповіді. Також використовувалась схема індивідуальної бесіди з учнями, яка включає в себе такі підрозділи: професійні наміри учня; інтереси; схильності; здібності; особистісні якості; готовність до вибору професійного шляху; поради та рекомендації учню по підготовці до вибору професійного шляху.

Експериментальною базою дослідження стали допоміжні школи Луганська і Луганської області. Дослідницькою роботою було охоплено 120 підлітків, які навчаються в навчально-реабілітаційних центрах та допоміжних школах.

За результатами Опитувальника В.Б. Успенського 30% учнів показали середню готовність до вибору професії. Низька готовність до вибору професії виявилася у 50% вихованців. Результати методики показали, що 20% дітей взагалі не готові до вибору професії. Високу готовність до вибору професії не продемонстрував жоден вихованець.

За методикою ДДО 50% учнів виявили інтерес до професій типу Т – “людина – техніка”. Їм підходять такі професії, як слюсар, швачка та інші. 30% зацікавилися професіями типу П – “людина – природа”. Сюди включені всі професії, пов’язані з рослинництвом, тваринництвом, лісовим господарством. 10% учнів виявили схильність до професій типу Л – “людина – людина”. Це професії, пов’язані зі спілкуванням і обслуговуванням людей. Спрямованість на професії типу Х – “людина – художній образ” показали також 10% дітей. 0% виявили інтерес до професій типу З – “людина – знакова система”. Таким чином, ми спостерігаємо найбільшу привабливість технічних професій та професій, пов’язаних з рослинництвом і тваринництвом для школярів.

За методикою “Матриця вибору професії” 30% учнів обрали такі сфери праці як спілкування з людиною, 20% – з технікою, 20% – праця з рослинами, 10% підлітків приваблюють тварини, по 10% – мистецтво та продукти. Підлітки зазвичай обирають такі види праці як управління (30% виборів), творчість та захист по 10%, обслуговування – 20%. Таким чином, досліджуваним підходять такі професії як: флорист, фітодизайнер, фермер, садівник, водій, слюсар, тесляр, теле-, та радіо-майстер, майстер автосервісу, дизайнер, службовець цирку, лісник, тваринник, птахівник, скотар, артист, музикант, стиліст, перукар, продавець, офіціант, художник, гример, костюмер, кухар, кондитер,

кулінар, пакувальник. Професії підібрані враховуючи психофізичні особливості учнів.

У тематичних індивідуальних бесідах ми намагалися виявити інтереси підлітка, поставлені ним мету та завдання, та виявити, що заважає у їх досягненні. Для виявлення даних аспектів ми використовували попередню анкету знань для виявлення професійних інтересів учнів з порушеннями інтелекту. На запитання анкети учні давали неоднозначні відповіді: на питання: “Які професії ти знаєш?” учні давали такі відповіді: столяр, тесляр, муляр, сантехник, кухар, швачка, електрик, провідник, доярка, двірник, програміст, дизайнер, бухгалтер, листоноша, садівник, лікар, медична сестра, водій, продавець, вчитель, художник, прибиральниця та ін. На питання: “Які професії тобі подобаються?”, та “Ким ти хочеш бути?” учні давали такі відповіді: дизайнер, провідник, бухгалтер, програміст, спортсмен, флорист, водій, садівник, кухар.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що учні старших класів досить добре орієнтуються у світі професій, та особливо у світі професій, які вони мають змогу освоїти, але бажання освоювати ці професії у них майже не виникає. У більшості випадків учні обирають професії, які є досить важкими для засвоєння даною категорією людей. Підлітки обирали професії за привабливістю, але бесіда показала, що уявлень про ці та інші професії вони майже не мають.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного дослідження, відзначимо, що розумово відсталі підлітки мають поверхові уявлення про обрану професію. Спеціально не готувалися до оволодіння професією, погано уявляють власно процес професійного навчання та діяльності, мають психофізичні розлади, які не дозволяють працювати за обраною професією. Причина такого становища значною мірою полягає в недоліках, наявних в організації профорієнтаційної роботи в допоміжній школі. Це обумовлює необхідність вишукування більш раціональних шляхів здійснення відповідної психолого-педагогічної роботи, що підготовлює розумово відсталих школярів до вибору професії.

Готовність до вибору професії, а пізніше – до професійної діяльності формується на етапи професійного навчання розумово відсталих школярів (5-9, 10 класи). Професійне навчання розумово відсталих підлітків є завершальною ланкою їхньої трудової підготовки, на цьому етапі профорієнтаційна робота включає в себе професійну освіту, професійну пропаганду, професійну консультацію та професійну адаптацію. На цьому рівні трудової підготовки потрібно приділяти більше уваги ознайомленню підлітків із суміжними, близькими до досліджуваної професії спеціальностями, створюючи тим

самим у них деяку готовність до підвищення кваліфікації, перекваліфікації, оволодіння декількома спорідненими спеціальностями. При здійсненні професійної пропаганди в період професійного навчання розумово відсталих підлітків необхідно знайомити з найпоширенішими формами державної пропаганди. На рівні професійної підготовки здійснюється уточнююча професійна консультація цього контингенту підлітків, що дозволяє провести найбільш раціональне уточнення й, якщо в цьому є необхідність, зміну обраного професійного шляху. Засобом досягнення цілей уточнюючої профконсультації є постійне кваліфіковане психолого-педагогічне спостереження за особистістю й діяльністю розумово відсталого в процесі оволодіння їм професією. Особливої уваги в цей період трудової підготовки заслуговує спеціальна робота, спрямована на розвиток особистісних якостей, необхідних для успішної соціалізації розумово відсталих підлітків. У цьому зв'язку необхідно відзначити велике значення виробничої практики учнів безпосередньо в робочому колективі на підприємстві, що включає розумово відсталого підлітка в природні умови виробничих відносин, режиму роботи. Таким чином, на цьому рівні трудової підготовки розумово відсталих при проведенні профорієнтаційної роботи здійснюється поєднання їхнього професійного навчання з формуванням умінь встановлювати позитивні професійні міжособистісні відносини, що підвищує якість професійної адаптації. Власне профорієнтація на етапі профпідготовки малоефективна: проблеми професійного самовизначення необхідно розглядати в більш широких контекстах планування життя й знаходження свого місця в суспільстві. Гарна профорієнтаційна програма більшою мірою повинна бути проблемною. У дискусійній формі потрібно обговорювати не тільки проблеми працевлаштування в цьому світі, але й поліпшення цього світу через основну справу свого життя, тобто через професію. Звичайно, що такі дискусії в підліткових класах повинні бути скеровані й контролюватися психологами-профконсультантами. Для цього важливо розробляти принципово нові методи й форми роботи педагогічного колективу допоміжної школи.

Звичайно більш ефективним засобом для рішення багатьох психологічних проблем старших школярів є спеціальні методи групової роботи, коли допомогу надає не нав'язливий дорослий, а самі діти – учасники групового процесу. Оптимальним методом може служити психологічний тренінг з розвитку самосвідомості старшокласників. Під час тренінгу багато труднощів особистісного й професійного самовизначення, особистісні проблеми й проблеми спілкування вирішуються кожним як би самостійно та незалежно від психолога, що організував цей процес.

Можна виділити чотири етапи формування готовності розумово відсталих учнів до вибору професії та професійної діяльності в майбутньому [1; 3]:

Мотиваційний етап: трудова спрямованість реабілітаційної роботи реалізується в основному через “цікаву працю”. Основними видами роботи вчителя та педагогічного колективу є професійне освічення, проф. інформування та проф. агітація спрямовані на виховання позитивного відношення до робочих професій, фізичній та обслуговуючій праці.

Основні задачі етапу: відпрацювати у вихованців позитивне відношення до самообслуговування; прищепити індивідуальні та виробничі санітарно-гігієнічні навички; дати основи предметно-практичної діяльності; сформувати вміння обговорювати свої трудові дії з іншими людьми; сприяти засобами праці розвитку мовлення, практичного та наочного мислення, емоційної сфери.

Активізуючий етап: включення розумово відсталих учнів до основної професійно-трудової діяльності – пропедевтичний період, що має інтегрований характер. Розвиток елементарних трудових навичок вихованців, виявляються можливості подальшого навчання за трудовими профілями.

Основні задачі етапу: формування трудових дій на рівні усвідомленого виконання прийомів; виховання організаторських вмінь та навичок у майстернях.

Моделюючий етап: основна трудова та професійна підготовка учнів.

Основні задачі етапу: розвиток трудових навичок у головних операціях по виготовленню виробів; формування мотивації вихованців на отримання навичок трудової освіти; формування спрямованості на вибір посиленої трудової діяльності; сприяння щодо розвитку життєзабезпечення та працевлаштування.

Діяльнісний етап: поглиблена професійна підготовка, забезпечена комплексним профорієнтаційним супроводом процесу професійно-трудової та соціально-трудової соціалізації.

Основні задачі етапу: розвиток трудових навичок до ступеня професійного вміння.

Процес професійно-трудової соціалізації ставить перед розумово відсталою особистістю різноманітні проблеми та завдання, які він не в змозі вирішити самостійно. Орієнтуючись на класифікацію М. Полянського [1, с. 69], визначимо основні проблеми: визначення професійно-освітнього шляху; оволодіння базовим процесом діяльності; налагодження міжособистісних стосунків (відношення до себе, особистісний статус, стосунки з друзями, стосунки в мікрогрупі, ставлення до суспільства, проблеми права, дисципліни, конфлікти,

агресивна та віктимна поведінка та ін.); охорона життя та здоров'я; оволодіння додатковими процесами діяльності (досуг, культура вільного часу).

Спостереження та індивідуальні бесіди показали, що розумово відсталі учні не завжди спроможні самостійно вирішувати ці труднощі. На власний погляд, для того, щоб розумово відсталий учень отримав якісну професійну освіту, навчальний заклад повинен стати середовищем розвитку, корекції та реабілітації особистості. Для цього необхідне створення системи психолого-педагогічного забезпечення професійно-трудої соціалізації розумово відсталих учнів. Це положення є предметом нашого подальшого дослідження, крім того планується конкретизація функцій кожної складової системи психолого-педагогічного забезпечення професійно-трудої соціалізації розумово відсталих учнів.

Список використаних джерел

1. Алєнкіна О.А., Чернікова Т.В. Професійно-трудова соціалізація молоді з обмеженими можливостями здоров'я: учебно-методическое пособие / О.А. Алєнкіна, Т.В. Чернікова. – М.: Глобус, 2009. – 152 с.
2. Афузова Г.М. Психологічні особливості формування професійної спрямованості розумово відсталих школярів / Г.М. Афузова // Науковий часопис. – Серія 19. – Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. – Випуск 17. – К., 2011. – С. 311 -313.
3. Бондар В.І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці. – К.: Наш час, 2005. – 176 с.
4. Дульнев Г.М. Основы трудового обучения во вспомогательной школе / Г.М. Дульнев. – М.: Педагогика, 1969. – 216 с.
5. Климов Е.А. Психологическое профессиональное самоопределение / Е.А. Климов. – М.: Просвещение, 1989. – 223 с.
6. Товстоган В.В. Визначення професійно важливих якостей в учнів допоміжної школи / В.В. Товстоган // Дефектологія. – 2007. – №1. – С. 19-24.

In the article are expounded the results of diagnostics of motivational and psychological readiness of teenagers with violations of intellectual development to independent professional labour activity.

Keywords: diagnostic, mentally backward schoolboys, readiness to the choice of profession, labour activity.

Отримано 1.10.2011